

24. Ahlaki mesnevilerde misafirlik kavramı

Hayriye DURKAYA¹

APA: Durkaya, H. (2022). Ahlaki mesnevilerde misafirlik kavramı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 369-382. DOI: 10.29000/rumelide.1132606.

Öz

Kültürel değerler, her toplumun kendi içerisinde benimsediği kabullere göre Şekil alır. Türk toplumu da kendine has, çeşitlilik gösteren değerler bütününe sahiptir. Bunların içerisinde “misafirlik” ise üzerinde ayrıca durulması gereken bir kavramdır. Çünkü zihinlerde yer edinmiş bir ifade vardır ki bu, “Türk misafirperverliği”dir. Misafirlik, gerek İslamiyet öncesi gerek İslamiyet sonrası Türklerin yaşantısında olan kadim bir kavramdır. Hem dinî hem de millî bir değer olarak Türk toplumundaki yerini koruyan misafirlik, kendi içinde kuralları olan bir uygulamadır. Konuğun ve konuk edenin dikkat etmesi ve yapması gereken davranışlar, misafirlik adabını meydana getiren öğretilerdir. Bu adap içerisinde üzerinde en çok durulan kaide ise gelen misafir her kim olursa olsun onu konuk etmek ve ona ikramda kusur etmemektir. Türk kültüründe taşıdığı önem aşıkâr olan misafirlik, edebî metinlerde de işlenen bir mevzu olmuştur. Klasik Türk edebiyatında müstakil hâlde yazılan mesneviler içerisinde dinî, tasavvufî ve ahlaki özellik gösterenler, misafirlik bahsinin nasıl ele alındığı hakkında bilgi verebilecek kaynaklardandır. Bu kabulden hareketle çalışmada klasik Türk edebiyatı kapsamında yazılan ahlaki mesneviler içerisinde -yüzyıl farkı gözetilmeden- yirmi mesnevi incelenmiş ve divan Őairlerinin, misafirlik olgusunu daha çok hangi yönlerden ele aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, misafirlik, mesnevi, ahlaki mesnevi

The concept of hospitality in moral masnavi

Abstract

Cultural values take form in accordance with the acceptances adopted by each society. Turkish society also has a diverse set of values unique to itself. Among these, "hospitality" is a concept that should be especially dwelled upon. Because the expression of "Turkish hospitality" occupies a special place in minds. "Hospitality" is an ancient concept in the life of Turks both before and after Islam. Hospitality, with its place in Turkish society both as a religious and national value, is a social reality that has its own peculiar rules. The behaviors that the guest and the host should pay attention to are the teachings that make up this etiquette. The most emphasized rule in this regard is to host whoever the guest is and not to commit any mistake in treating and catering them. Hospitality, whose importance in Turkish culture is obvious, has also been a subject covered in literary texts. Among the masnavi written independently in classical Turkish literature, those who show religious, sufistic and moral characteristics are the sources that can provide information about how the subject of hospitality is handled. Based on this acceptance twenty masnavis among the moral masnavis written within the scope of classical Turkish literature, regardless of the century, were examined and it was tried to determine from which aspects the divan poets mostly dealt with the phenomenon of hospitality.

¹ Dr. Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Ordu, Türkiye), hayriye.drky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1373-4284 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 17.05.2022-kabul tarihi: 20.06.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1132606]

Keywords: Turkish culture, hospitality, masnavi, moral masnavi

Giriş

Türk kültüründe misafir; güler yüzle karşılanması, hürmet edilmesi, izzet ve ikramla ağırlanması gereken kişidir. Misafire nasıl muamele edilmesi veya misafirin, ev sahibine nasıl davranması gerektiği gibi soruların ise Türk toplumunun hafızasında cevabı hazır bir şekilde bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kültürel bir miras olarak misafirlik, toplumsal bellekte kendine sağlam bir yer edinerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Bir toplumun dilini şekillendiren kültürüdür ve Türkçede misafirlikle ilgili birçok kalıp ifade vardır. Bu ifadeler, misafirlik kavramının canlılığını koruma noktasında birer aracı konumundadır. Misafirliğin söz konusu edildiği atasözü ve deyimlerden bazıları şu şekildedir²: Misafir kismetle gelir; köylü, misafir kabul etmeyiz demez, konacak konak yoktur der; misafir misafiri (dilenci dilenciyi) istemez (sevmez), ev sahibi ikisini de; misafir umduğunu değil, bulduğunu yer; misafir on kismetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır; misafir üç gün misafirdir; misafirin umduğu ev sahibine iki öğün olur; misafir gibi oturmak; misafir kalmak; misafir, ev sahibinin (bağlı) kuzusudur; misafirin yüzü süz sahibini ağırlar; oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi; çağrıldığı yere erinme, çağrılmadığı yere görünme; davetsiz gelen (giden) döşeksiz oturur; Tanrı misafiri. Örnek sayısının daha da artırılabilirini belirtmekle beraber misafirlikle ilgili söylemlerin fazlalığı, aslında bu bahsin Türk kültüründe çok eskiden beri varolageldiğini de gösterir.

Bununla birlikte yazılı anlatımda da misafirlik kavramından söz edildiği görülür. İslamiyet'e geçiş döneminde yazılan eserler içerisinde *Kutadgu Bilig* mesnevisine bakıldığında bir ziyafette davetin nasıl tertip edileceği açıklanır. Davetten önce ev bark temizlenmeli, konuklar için türlü türlü yemekler hazırlanmalı, ziyafete herkesin çağrılması konusunda hassas olunmalıdır.³ Türkçenin zenginliğini göstermek amacıyla Kaşgarlı Mahmud'un sözlük şeklinde hazırladığı *Divânü Lugâti't-Türk'te* ise misafirlik kelimesi, "konuk" ve "üme" sözcükleriyle karşılanır. Konuk, uğur ve lütuf olarak sayılmış; kapıya kadar gelen misafirin boş çevrilmemesi gerektiği salık verilmiştir.⁴ Sözlüklerin, bir toplumun zihniyeti hakkında fikir verebileceği öngörülürse Türkçe ilk sözlük olarak bilinen *Divânü Lugâti't-Türk'te* konuk kelimesine müspet bir anlamda rastlanması, kayda değerdir. Hikâye şeklinde düzenlenmesi dolayısıyla toplumsal hayatla ilgili unsurların belki de daha rahat gözlemlenebileceği geçiş

² Bahsi geçen atasözü ve deyimler Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünden, Ö. Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I- Atasözleri Sözlüğü ve yine Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler (El Kitabı) çalışmalarından faydalanılarak derlenmiştir.

³ * kalı sen okıyın tise sen kişig
okıgıl velikin ked itgil işig
[Eğer sen başkalarını davet etmek istersen davet et, fakat evvelce çok iyi hazırlık gör.]
* ayak tırki ev bark arıg tut töşek
töşegil aş içgü yime ked kerek
[Evin barkın, sofraya ve tabakların temiz, odan minderlerle döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin seçkin olmalı.]
* okımsa aş suv müni bir bolur
okısa körtüglü birig yüz kalur
[Ziyafete davet etmezsen bir kusur işlemiş olursun; davet edersen de gelenler bir kusur yerine bin kusur bulur.] (Arat, 2008: 794 -795).

⁴ * bardı eren qonuq bulup qutqa saqâr
qaldı alıg oyuq köriip ewni yıqar
[Konuk bulunca onu uğur sayan kimseler gitti. Bir korkuluk görünce (onu çadırlarda kalacak bir konuk sanıp) çadırını toplayanlar kaldı.] (Yurteser ve Erdi, 2007: 438).
* üme kelse qut kelir. [Konuk geldiğinde kut da gelir.] (Yurteser ve Erdi, 2007: 637).
* kelse qalı yarlıg bolup yunçig üme
keldür anuq bolmış aşig tutma uma
[Sana harap görünümüyle ve bitap bir hâlde konuk geldiğinde ona hazırda ne yiyecek varsa sun ve onu bekler ve umar kıla.] (Yurteser ve Erdi, 2007: 637).

dönemi eserlerinden bir diğeri, *Dede Korkut Kitabı*'dır. *Dede Korkut* anlatılarından hareketle; gelen misafire saygıda ve hizmette kusur edilmediği, kendisine hediyeler takdim edildiği ve aynı şekilde misafirin de ev sahibine karşı saygılı olduğu anlaşılmaktadır (Altunbay, 2016: 369). Geçiş döneminde zaten sayıca az olan bu yazılı kaynaklarda, misafirlik konusunun geçmesi aşında misafirliğin, Türk toplum hayatında taşıdığı öneme dair bir delildir.

Eski Türklerin sosyal hayatını anlatan tarihî kaynaklarda, destanlarda ve efsanelerde Türklerin misafirperverliği söz konusu edilir. Grek seyyah Priskos, Avrupa Hunlarının misafirperverliğinden bahsederken Çin kaynaklarında Göktürk ve Uygur Türklerinin misafire verdiği önemi anlatan hatıralar bulunur. Ünlü seyyah İbn Fadlân ise seyahatnamesinde Oğuzların konukseverliğine değinir. Misafire kıymet verme, aynı şekilde Kazak-Kırgız ve Yakut Türklerinin yaşantısında da mevcuttur (Çanak, 2019: 129-133).

Konuğu ağırlamak ve doyurmak isteği, Türklerde “konuk evi” ve “konuk aş” uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. “Konuk evi”, yani “konukluk” misafirin kalması için hazır edilen mekânlardır. Selamlıklar⁵, misafir odaları veya devlet tarafından yaptırılan kervansaraylar, Türk kültüründeki bazı konukluklardandır. “Konuk aş” ise misafirin kendisine azık, hayvanına yem alma hakkıdır. Bu gelenek, eski Türklerde bir ikram değil; atalardan kalma bir hak olarak görülmüştür (Ögel, 1988: 315-317). İslamiyet'ten önce de misafirlik anlayışına sahip olan Türkler, İslamiyet'in kabulüyle beraber zaten süregelen bu haslete bir de dinî duyguları katmışlardır. İslamiyet'te Hz. Muhammed, misafirperverliği ile tanınmıştır. Kendisi asla gelen misafiri geri çevirmez, misafiri ağırlama imkânı olmasa bile onu konuk edecek birilerini bulmuş. Misafir hakkına önem veren Hz. Muhammed'in “Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse misafirine ikramda bulunsun” ifadesi Müslümanlar arasında bir özdeyiş hâline gelmiştir. Bu ve bunun gibi birçok hadis, İslam literatüründeki yerini almıştır (Çağrı, 2005: 171). O hâlde Türk toplum hayatında zaten var olan “misafirlik” anlayışı, dinî duyguların da eklenmesiyle hem milli hem de dinî bir değer kimliği kazanmıştır.

Misafiri en iyi şekilde ağırlama, Türklerin örf ve âdetlerindedir. Örf ve âdetler, toplumda düzeni sağlayan kurallardır. Bu kurallar, içinde bulunduğu cemiyetin yapısına göre şekillenir. Halkın ortak değerlerinin ve inanışlarının ürünü olan örf ve âdetler, yazılı olmasa dahi söz ve davranış kalıplarıyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Sosyal ve kültürel belleği yansıtan bu normlar, toplum hayatına çeki düzen verir; insanların gündelik hayatını kolaylaştırır (Dursun, 2014: 1). Hukukun ilk ve temel kaynaklarından biri de örf ve âdetlerdir (Işıktaç, 1991: 59). Nitekim sözlü ve yazılı hukuk birbirine benzer bir işleyişe sahiptir. Sözlü hukuk, yazılı hukuktan önce var olduğu için yazılı hukukun, sözlü hukukun deneyimlerinden ortaya çıktığı da söylenebilir (Oğuz, 2012: 104). “Halk hukuku; toplumun gelenek, görenek ve alışkanlıklarından beslenen, kalıp tutum ve davranışlarla şekillenerek günümüze taşınan, toplumdaki işlevsellikleriyle dinamizmini kaybetmeyen sözlü hukuk kuralları olarak tanımlanabilir.” (Dursun, 2014: 34). Buna göre toplumsal ilişkileri ilgilendiren “misafirlik örf ve âdeti”, halk hukuku kapsamındadır (Dursun 2014: 205). Hukuk dışı eylemde bulunmak, beraberinde cezayı getirir. Türk kültüründe misafirine gerekli hürmeti göstermeyen bireyin cezası, toplum tarafından kınanmasıdır. Bu kınama, beraberinde bir yaptırım gücünü de getirir. Misafirliğe ait her türlü eylemin kalıp bir davranışa dönüşmesinde, halkın sahip olduğu bu güç etkili olmuştur.

Toplumsal değerler, edebiyatı besleyen ve şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Bu doğrultuda yüzyıllarca hayat bulmuş klasik Türk şiirinde, “misafirlik” kavramına rastlamak kaçınılmazdır. Divan

⁵ Selamlık, “Anadolu'da konukların alınıp ağırlandığı bir yerdir. Evin içindedir. Giriş ve çıkışları aileden uzak olan bir bölmedir. Konuğun atı ile binek hayvanları da, evin ahırında yemlenir ve bakılır.” (Ögel, 1988: 318).

şairleri, buldukları kültürün kabulleri doğrultusunda kalem oynatmış ve eserlerinde bu kabullerden söz etmişlerdir. Bunlardan biri de kadim zamandan beri Türk kültüründe süregelen misafirliktir. “Ahlaki mesneviler” ise misafirlikle ilgili değerlendirmelere dair iz sürülebilecek en uygun kaynaklardandır.⁶

Ahlaki mesnevilerde misafirlik

Ahlak, “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallardır.” (TDK, 2005: 43). Bir bilim dalı olarak ise toplum içerisinde ortaya çıkmış örf ve âdetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütününe inceleleyen ilimdir (Aktan, 2009: 39). O hâlde ahlaka yön veren en önemli dinamik, o toplumun değerleridir. Türklerde etkin bir role sahip olan bazı ahlaki kabuller, İslamiyet’e geçişin ardından perçinlenerek süregelmiş; hem sözlü hem de yazılı kültüre sirayet etmiştir. Millî ve dinî değerlerin edebî bir dille aktarıldığı eser gruplarından biri de klasik Türk edebiyatında önemli yekûn oluşturan mesnevilerdir.

Mesnevi, her mısraı kendi içinde kafiyeli beyitlerden meydana gelen nazım şeklinin adıdır. Beyit sayısı bakımından bu şekil, iki üç beyitten binlerce beyte kadar uzayabilir (Çelebioğlu, 1999: 22). Mesneviler, konularına göre üç gruba ayrılabilir. Birincisi okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek ve yetiştirmek amacıyla yazılanlar; ikincisi okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap edenler; üçüncüsü ise sanat ve estetik yönü ön planda, ana çizgisi aşk ve macera olan mesnevilerdir (Kartal, 2014: 147-155). Birinci grup mesneviler içerisinde dinî, tasavvufî, ahlaki ve ansiklopedik nitelik taşıyan eserler yer almaktadır (Kartal, 2014: 147-153). Çalışmanın mahiyetine göre ise misafirlik kavramını, ahlaki mesneviler içerisinde tetkik etmenin isabetli olacağı aşikârdır. Ancak ahlaki mesnevilerinin hangilerinin olduğunu tayin etmek beraberinde bazı zorlukları getirmiştir. Zira ümmet çağında ahlaki, dinî ve tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığından bir esere dinî, tasavvufî veya ahlaki demek kolay değildir. Çünkü dinî bir eser, aynı zamanda tasavvufî; dinî-tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlaki olabilir (Levend, 1964: 91). “İslam güzel ahlak dinidir” hadisinde belirtildiği gibi din ve ahlak kavramlarını birbirinden tecrit etmek mümkün değildir. Buna bir de din ve ahlaktan beslenen tasavvuf öğretisi dâhil edildiğinde bu üç alanın sınırlarının iyece karışmış olduğu ortaya çıkar (Yeniterzi, 2007: 434). Bundan dolayı Ağâh Sırrı Levend (1964: 91), eserin kapsadığı esas fikre bağlı kalmak suretiyle bir tasnife gidilebileceğini belirtir.

Türk toplumunda ahlaki bir değer olarak kabul gören misafirliğin, ahlaki mesnevilerde hangi yönlerden ele alındığı incelendiğinde gerek ev sahibinin gerekse misafir olan kişinin nasıl davranması gerektiğine dair birçok bilgiye ulaşılabılır. Çalışmada Emine Yeniterzi’nin “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler” makalesi, indeks mahiyetinde yönlendirici olmuş ve bu doğrultuda Âşık Paşa’nın (öl. 1332) *Garîb-nâme*, Güvâhî’nin (öl. 1526’dan sonra) *Pend-nâme*, Ahmed-i Rıdvân’ın (öl. ? 1528-38) *Rıdvâniyye*, Zaîfî’nin (öl. 1557) *Bustân-ı Nasâyih*, Behiştî’nin (öl. 1571-72) *Heşt-Behişt*, Taşlıcalı Yahyâ’nın (öl. 1582) *Gencîne-i Râz* ile *Gülşen-i Envâr*, Bedr-i Dilşâd’ın (15. yy.) *Murâd-nâme*, Kemaloğlu’nun (15. yy.) *Ferah-nâme*, Tarsuslu Dâ’î’nin (15. yy.) *Fütüvvet-nâme*, Şeyh Eşref bin Ahmed’in (15. yy.) *Nasihât-nâme*, Gelibolulu Âlî (öl. 1600)’nin *Tuhfetü’l-Uşşâk*, Cemâlî (16. yy.)’nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*, Emirî’nin (öl. 1724), *Nasihât-nâme*, Ahmed Mürşidi’nin (öl. 1760-61) *Pend-nâme*, Esrâr Dede’nin (öl. 1797) *Fütüvvet-nâme*, Siyâhîzâde Ali Efendi’nin (18. yy.) *Gülşen-i Ahbâr*, Nâ’îlî Sâlih Efendi’nin (öl. 1876) *Kenz-i Nesâyih*, Edirneli Hüseyin Kudsî’nin (öl. 1886) *Pend-i*

⁶ Ahlaki mesnevilerden bazıları, tercüme niteliğindedir. Tercümenin de kültürel bir etkileşimin neticesi olduğu düşüncesinden hareketle misafir kavramı tetkik edilirken mesnevinin tercüme olup olmadığı hususu göz önünde bulundurulmamıştır.

Mahdûmân ve Ahmed Râşid'in (20. yy.), *Pend-nâme-i Lokman Hekim* mesnevileri incelenmiştir. Yüzyıl kısıtlamasına gidilmeksizin taranan 20 mesnevde misafirlik bahsi, tematik yöntemle gruplandırılmış ve "ev sahibinin misafirine karşı sorumlulukları", "misafirin konakladığı yerde yapması gerekenler", "dinî-tasavvufi açıdan misafirlik" ve "misafir ağırlamanın toplumsal-siyasal itibarı" olmak üzere dört başlık ortaya çıkmıştır.

Ev sahibinin misafirine karşı sorumlulukları

Ev sahibi, ansızın gelen birini Tanrı misafiri olarak görmeli ve yüzünü asmamalıdır. Hatta kapıya varan, "kerîh" yani iğrenç denilebilecek bir vaziyette olsa bile yine muhabbetle buyur etmeli, güler yüzle karşılamalıdır:

Gelürse nâgehân Tanrı konuğı

Yüzinde var ise gider tonuğı (Ceyhan ve Koşık, 2016: 54)

Yüzünü mihmânna itme melûl

Ol kerîh-manzar da olsa kıl kabûl (Mermutlu, 2012: 134)

Konuğunu ağırlayacak kişi, misafir yiyip içecek diye bir şeylerin eksileceğini düşünmemelidir. Rızkını paylaşmalı ve kimseleri ağırlamaktan geri durmamalıdır. Zaten misafir, rızkıyla gelendir. Bu yüzden endişe duymaya hacet yoktur:

Sakın zinhâr konuklıktan bıkınma

Nen eksile sanur ver sakınma (Ceyhan ve Koşık, 2016: 54)

Ahmedi olma misâfirden elîm

Bile virmiş rızkını Rabbu'l-kerîm (Mermutlu, 2012: 135)

Misafir uzak yerlerden gelmiş olabileceği için mihmandarın, sofraya açma konusunda ağırkanlı olmaması veya yemeği sonradan hazırlamaması iktiza eder:

Önüne lâzımdır iletmek ta'âm

Eyleme te'hîr et ikdâm-ı tâm

Belki uzak yerden itmişdir nüzûl

Kıl anı hâzır-ı ta'âm ile kabûl (Miyasoğlu, 2011: 323-324)

Ev sahibi, misafiri için sofrasını hazır etmelidir. Ancak bunu yaparken de fazla abartıya kaçmamalıdır. Usulünce ve kararınca ikramda bulunması kâfidir. Çünkü her seferinde kendini külfete sokacak şekilde hazırlık yapması, misafirden bıkmamasına sebebiyet verebilir:

Düşme 'âdetden ziyâde külfete

Kendüni dücâr itme zahmete

Ta ağırlık olmaya hâsıl sana

Gelmeye ya'ni misâfirden ibâ (Miyasoğlu, 2011: 323)

Gelen misafir, ister makam sahibi biri isterse dilenci olsun, hane sahibi aynı hürmetle konuğuna yaklaşmalıdır. Ahmed-i Rıdvân'ın *Rıdvâniyye* mesnevisinde bu konuyla ilgili bir hikâye nakledilir. Bir gün ava çıkan zamane padişahı Behram, şiddetli bir yağışın başlaması ve karanlığın çökmesiyle yolunu kaybeder. Daha sonra yardım istemek üzere bir evin kapısını çalar:

*Zulmet içinde giderken nâ-gehân
İrişür bir kûye sultân-ı cihân
Çün yitişdi dihe Behrâm-ı zamân
Oldı bir dihkân evinde mihmân* (Yılmaz, 2006: 51)

Gelen misafirin padişah olduğunu bilmeyen ev sahibi, ona her türlü hizmeti gösterir. Köylü adam, bu davetsiz misafirin padişah olduğunu öğrenince layığıyla hizmet edemediği düşünerek üzülür ancak padişah, kendisine gösterilen misafirperverlikten oldukça memnun kalır:

*Çünkü dihkân bildi zayfı hân imiş
Kendüye mihmân olan sultân imiş* (Yılmaz, 2006: 54)

Yukarıda verilen örnekte misafirin kim olduğuna bakmaksızın onu konuk etmek gerektiği bahsi, *Ferahnâme*'de farklı cepheden bir kez daha dile getirilir. Mesnevide Şam'dan yola çıkan kabile, seyahatleri esnasında dilini dahi bilmediklerini bir yere varır. Ama şanslarından gittikleri diyarın sultanı az da olsa Arapça bilmektedir. Sultan, onlara hoşgeldin diyerek ikramda bulunur; kabileyi gidinceye kadar ülkesinde konuk eder. Kısacası gelen konuğun dili, dini, ırkı bir önem taşımamalı hepsi birer "Tanrı misafiri" olarak görülmelidir:

*Ne anlarun dili bize bilindi
Ne bizden anlara i'lâm olındı
Didi hoş geldüğüz hiç korkunuz yok
Gelüben oldunuz çün bize konuk
Bizüm-ile olun şindi gidince
Size Allâh yine bir lutf idince* (Çavuşoğlu, 2014: 176, 177)

Kapıya gelen konuk, kâfir dahi olsa buyur edilmelidir. Allah, bir kişiye nimetler bahşetmişse o kişi de elindekileri paylaşmaktan imtina etmemeli ve Hz. İbrahim gibi herkese karşı cömert olmalıdır:

*Zayfa ikrâm eyle dâ'im ey püser
Aç kapuyı kâfir olursa eger
Hak seni kulmuşsa ni'met sâhibi
Eyle İbrâhîm Halîlullah gibi* (Miyasoğlu, 2011: 399)

Rıdvâniyye'de verilen malumata göre alçak tabiatlı bir insan, kimseyi konuk edemez. Başka bir ifadeyle ev sahibinde olması istenen meziyetler, tıynet meselesidir ve herkeste bulunamaz. Bu meziyetlerden en mühimi ise mihmandarın cömert olmasıdır. Alçak hilkate sahip olanlar, misafiri asla istemezler. Ekmeklerini kimseyle paylaşmaktansa çok yemekten, dişlerini un ufak dağıtmayı yeğlerler:

*Sifle olan redd idüp mihmânını
Nân yirine uşadur dendânını
Sifleden cûd u semâhat gelmeye
Esfel ü dîn-perver âdem olmaya* (Yılmaz, 2006: 27)

İyi bir ev sahibinin fiziki ve ruhi portresi farklıdır. Mihmandar, samimi bir niyetle konuğuna yaklaştığından bu müspet duygular, âdeta yüzüne yansır. Misafiri seven kişi, bahtiyardır ve konuğunu

güler yüzle karşılar. Misafirden hoşlanmayan ise bedbaht, namert ve soğuk tabiatlı kimsedir. Konuğu geleceği zaman, somurtarak kaçacak yer arar:

*Evvel şol ki bed-baht u nâ-merd ola
Ciger-germ ü göz-ter sahun-serd ola
Konuk gelicegez yüzün burtarur
Görinmeyecek yire gider varır (Ceyhan, 1997: 302)*

Misafirin konuk olacağı/olduğu yerde yapması gerekenler

Misafir her kimin evine konuk olursa olsun öncelikle eline, diline ve gözüne sahip çıkmalıdır. Konuk olduğu evin kapısından müsaade isteyerek girmelidir. Her bir şeye elini sürmemeli veya ev sahibini rahatsız edecek kadar her yere bakmamalıdır:

*Her kimin hânesine âzim olursan ey yâr
Dest ü çeşmi dili hem hıfz idici ol her bâr
Kapudan hâneye gir rıfk ile hoş niyyetle
Görüb ev sâhibin izn iste güzel sûretle
Elini mâlna ev sâhibinin itme dırâz
Yokdur el sürmeye meydânda dahı olsa cevâz
Her yire 'atf-ı nigâh eyleme hıfz it gözini
Seve âhû gibi herkes gözini hem özini (Kayaokay, 2018: 97)*

Bir yere çokça gitmek, ev sahibini sıkıntıya sokmak demektir. O yüzden ev sahibini usandırmadan, zamanlıca o haneye gitmek lazımdır:

*Gitme hazer bir yire çok nâ-mahal
Meclis-i ahbâba virürsin kesel (Kaplan, 2012: 81)*

Konuk; ikramı bol olan bir haneye gittiğinde yemek dolu kapları boşaltacak kadar yememeli, yemekten kararınca tüketmeli yani açgözlülük yapmamalıdır. Aksi takdirde o kişinin arkasından edepsiz ve utanmaz biri olduğu söylenecektir:

*Saldun ise hânesine lengeri
Çok yime kim tâ tükene lengeri
Bir yüzi pek bî-edeb ü bî-hayâ
Sonra dirler akabince sana (Kaplan, 2012: 81)*

Gencîne-i Râz mesnevisinde evde olduğu anlaşılıp konuk gelmesin diye geceleri dahi ışığını yakmayan adamın hikâyesi anlatılır. Bu hikâyeden çıkarılacak kıssadan hisse ise hasis kimselerin evine davet edilseniz bile gitmemektir:

*Yakmaz idi gice misbâha fetil
Tâ fetil olmaya mihmâna delil
Varma ol kişilerin da'vetine
Ki ziyânun tokına hisetine (Çınar, 2014: 267-268)*

Gelen misafir; müderris, müftü gibi toplum arasında saygı gören kişiler olsa da ev sahibi müsaade verdiği vakit ancak oturabilir. Böyle bir durumda makam ve mevkiinin ortadan kalktığı, geriye sadece “misafir” namının kaldığı görülür:

*Ulu kişi ger sana mihmân ola
Ya müftî ya müderris yahûd hân ola
Gerekdür ayagın turasın kişi
Elün birbirine vurasın kişi* (Ceyhan, 1997: 302)

Davete icabet etmek, nasıl ki adaba yaraşır bir hareketse davetsiz bir yere gitmek ise hoş karşılanmaz. Bu yüzden kişi, çağrılmadığı mekâna gitmemeli ve kendini sıkıntıya sokmamalıdır:

*Da'vete lâzım icâbet eylemek
Hânına pes terk-i sohbet eylemek* (Koçin, 1991: 154)
*Da'vet olunmayan yere varma
Varuben yüregine kan karma* (Kasır, 1996: 508)

Dinî-Tasavvufi açıdan misafirlik

Dinî ve tasavvufi açıdan misafirlik kavramına bakılacak olursa İlahî mekândan dünyaya gönderilen insan, misafir; dünya ise bir misafirhanedir. Bu misafirhanenin mihmandarı, sonsuz rızık sahibi Allah'tır ve her zaman insanları konuk etmektedir ancak bu, bir gün sona erecek; kul, mutlak aşk için yola koyulacaktır:

*Bu misâfir-hânedan geç 'aşka doğrı kıl sefer
Tâlibindir ol kadar Hak mizbân olmuş sana* (Ergin, 2003: 135)
*Cânımı her dem konuklar ol Kerîm
Uşbu on hân nî'metiyle ol Rahîm* (Yavuz, 2000: 469)

Allah aşkından başka bir şey istemeyenler, bu aşkın esrarına vâkıf olmalı ve nefse hoş gelecek tüm dünyevi arzuları yok etmelidir. Tasavvufta önem arz eden bu merhaleleri Gelibolulu Âlî (öl. 1600), sırlar meclisine misafir olmak ve teni yok ederek canı, can evine konuk etmek şeklinde anlatır:

*'İşkunun tek olalum hayrânı
Bezmi-i esrârın olup mihmânı* (Aksoyak, 2018: 137)
*Genc isterse teni vîrân it
Cânı cân hânesine mihmân it* (Aksoyak, 2018: 167)

Dünya, kullar için türlü nimetlerle donatılmış bir konukevidir. Bundan ötürü insanoğlu, yaşadığı dünyanın kıymetini bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Nasıl ki bir misafir, kış günü gittiği evde yediği içtiği kabı yere çalmıyorsa insan da aç ve üryan geldiği dünyada kendisine bahşedilen nimetlere nankörlük yapmamalı; daima şükretmelidir:

*Kış günde bir eve olsan konuk
Aşı yiyüb de vura mısın çanak
Bu arada verdi sana mülki mâl
Sağlığ u rızık u hüküm ü görklü hâl* (Pehlivan, 2001: 48)

Bir Müslümanın her zaman konuk olabileceği mekân, Allah'ın evi diye tabir edilen cami ve mescitlerdir. Taşhıcalı Yahyâ'nın *Gülşen-i Envâr* adlı mesnevisinde Arap haydutları tarafından soyulan bir fakirin, perişan hâle gelmesi neticesinde -dış görünümünden dolayı- hiçbir eve konuk olamaması ama en son bir mescide sığınıp Allah'a yakarmasıyla Hızır'ın yardımına gelmesi anlatılır:

*Uğradı bir mescide pür-ıztrâb
Gönli evi gibi yıkılmış harâb
Yüz yire kodı didi yâ Râbbena
Hânene geldüm konuk oldum sana (Sağlam, 2016: 759)*

Her bir konuk, aslında Allah tarafından gönderilen bir lütuftur. Kıymetini bilmemek ancak ahmaklık olabilir. Misafiri armağan olarak görmeyen kulun, nitekim işleri yolunda gitmez:

*Hâneye gelse müsâfir bil 'atâ-yı Hak'dır o
Hem müsâfirden kaçanlar abtal-ı mutlakdır o (Hamada, 2014: 202)
Oldı mihmân kula Rahmân bahşîşi
Kim kabûl itmedi onmasun işi (Koçin, 1991: 152)*

Güvâhî'nin *Pendnâmesi*'nde misafire önem veren kişinin, keramet gösterebileceği örneği üzerinden misafirliğin kutsiyeti vurgulanır. Aktarılan kıssaya göre yoldan geçen misafir, ölen birine şahit olur. Ahali, ondan ölüyü kabre indirmeleri konusunda yardım ister. Misafir kabre iner inmez; ölüyü iki latif el, alıp götürür. Buradaki kerameti anlayan bir pir, misafire kim olduğunu sorar. Bu kişi bir tüccar olduğunu, çok kazanç sağladıktan sonra ise bir mihman-hane açarak gelen geçen herkesi konaklattığını, yediriş içirdiğini söyler. Pir, bunları duyunca zatın gösterdiği kerametın sırrını anlar:

*Çün anda kabr içinde ol müsâfir
Uzanıp meyyiti tutdukda zâhir
Hemîn meyyit dahı inmezden evvel
Görindi kabrden iki lâtif el
Bu düzenler düzüldüğünde vâfir
Pes itdüm hûb mihmân-hâne âhir
Gelen konukları birdür ve ger yüz
Konukladum kamu döndürmedüm yüz (Hengirmen, 1990: 237, 239)*

Kur'an-ı Kerim'de İshak'ı müjdelemek ve Lut kavmini helak etmek için Hz. İbrahim'e, insan şeklinde gelen melekler "zayf" yani misafir olarak anılmıştır (Hûd 11/78, el-Hicr 15/51, 68, ez-Zâriyât 51/24, el-Kamer 54/37). Peygamber, onlar için bir dana kesip ikramda bulunmuş ama onlar yememişlerdir (ez-Zâriyât 51/26). Buna istinaden misafir ağırlama geleneğini ilk başlatanın Hz. İbrahim olduğu nakledilir (Çağrıncı, 2005: 171). İbrahim Peygamber'in yaşadığı bu hadiseye Tarsuslu Dâî'nin *Fütüvvetnamesi*'nde değinilir:

*Ya'nî İbrâhîm ahılar ulusu
Cümlesinin dahı gökcek hûlusu
Ol idi ahı konuksız yatmadı
At u deve verdi hergiz satmadı
Kondı Cibrîl evine niçe melek*

*Sofra saldı didi kim yimek gerek
Yimediler ol melekler etmeği
Ol Halil'in sanadın gitdi ögi* (Köksal, 2019: 178)

Yukarıdaki beyitlerde Hz. İbrahim'e hitaben "ahi" kelimesinin kullanıldığı görülür. Ahi kelimesi, Arapça "kardeşim" demektir. Bu kelimenin Türkçede "cömertlik" anlamındaki "akı"dan (akı>ahı>ahi) geldiği de söylenmektedir. Ahi kökünden türetilmiş bir isim olan ahilik (Köksal, 2019: 17) fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki değişik bir biçimidir (Ocak, 1996: 262).⁷ Fetâ sözlükte "genç, yiğit, cömert"; fütüvvet ise "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına gelir. Fütüvvet, bünyesinde insan-ı kâmilde olması gereken özellikleri taşıdığından genel olarak feta ve fütüvvet kelimeleri, sufi ve tasavvuf anlamında kullanılmıştır (Uludağ, 1996: 260). Fütüvvet yapılanmasının Anadolu'daki aksi olduğu düşünülen ahilik, Alâeddin Keykubad'ın büyük desteğiyle İslami-tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak bir taraftan tekke ve zaviyelerde şeyh-mürid ilişkilerini; diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini düzenleyen iktisadi bir kurum olarak teşkilatlanır (Kazıcı, 1988: 540). Bu teşkilatlanmanın kendine mahsus temel özellikleri vardır. Bunlardan bazıları zaviyeye gelenlere nazik davranmak, gelen misafirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve şehre gelen yabancıları, zaviyeye davet ederek orada misafir etmektir (Konur, 2012: 162-163). Gelen misafiri, en iyi şekilde ağırlamak ahilik teşkilatı için âdeta bir saygınlık meselesidir (Aksoy, 2018: 26). Tüm bunlar ise cömertlik ve misafirperverliğin temsili, aynı zamanda sütçülerin piri olan Hz. İbrahim'in, neden "ahi" olarak anıldığını açıklamaktadır.

Fütüvvet erbabının adap ve erkânını, fütüvvet şartlarını anlatan manzum veya mensur eserler, fütüvvetnamelerdir (Torun, 1998: 41). Misafire ikramda bulunma, fütüvvet ehli tarafından benimsenen bir prensip olduğundan bu tür metinlerde misafirlığe dair ifadeler rastlamak mümkündür. Örneğin 18. yüzyıl şairlerinden Esrâr Dede'nin *Fütüvvetnâmesi*'nde misafire incelikle davranılması ve her ne rızık varsa konukla paylaşılması gerektiği fütüvvet ehline nasihat edilir:

*Çünkü mihmân gele telattuf kıl
Geldüğün 'ayn-ı lütf-ı Rezzâk bil
Hem tekellüfi kaldur ortadan
Ko miyâna ne varsa ni'âmdan* (Kasır, 1996: 510)

Ahmed Mürşidî'nin *Pendnâmesi*'nde Hz. İbrahim'in bir hikâyesine yer verilir. Kıssaya göre pis ve mecnun hâldeki bir zat, Hz. İbrahim'e gelerek misafir olmak istediğini söyler. Ancak kötü vaziyetteki bu adamı gören peygamber, onu hoşnutsuz bir şekilde karşılar; evde misafir edemeyeceğini söyleyerek kalması için bir zaviyeye gönderir. İltifat göremediğini anlayan mecnun kişi, zaviyede de kalmayarak yola devam eder. Bu olay üzerine Hz. İbrahim'e, Allah tarafından uyarı gelir. Hemen yola koyulan peygamber, o zatı bularak gönlünü hoş eder ve evinde ağırlar:

*Ağzına girmiş anun bıyıkları
Hem uzamış elinin tırnakları
Yüzünü ana ferah göstermedi
Eve almaz zaviyeye var didi*

⁷ Ahiliğin menşesine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu kurumun, fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki değişik bir biçimi olduğu düşününler veya Anadolu'da Türklerin ortaya koyduğu özgün bir kurum olduğunu ısrarla savunalar olmuştur (Ocak, 1996: 262).

Senin için bana olındı 'itâb

Bana mihmân olmasan işim harâb (Mermutlu, 2012: 134)

Misafirperverliği ile bilinen Hz. Muhammed'in İslam'ı irşat yolunda halkı, daima misafir etmesi; onlarla irfanını ve sofrasını paylaşması, hamse sahibi Taşlıcalı Yahyâ'nın mısralarına şu şekilde yansır:

Ma'rifeti nîmeti ile müdâm

Halkı konuklardı o fahrü'l-en'âm (Sağlam, 2016: 815)

Misafirlikle ilgili çokça hadisin bulunması Hz. Muhammed'in konuyla ilgili hassasiyetini açıklar mahiyettedir. Mürşidi'nin *Pendnâmesi*'nde âlemlerin övücü Hz. Muhammed'in "her kim, misafirine gönül koyacak olursa Allah'ın gazabına maruz kalacağını" söylediği aktarılır:

Fahr-ı 'âlem didi kim mihmânna

Darılursa yazık ider cânna

Ol kişiye Hak Ta'âlâ darılır

Öyle kimse hışm-ı bârîde olur (Mermutlu, 2012: 133)

Murâdnâme mesnevisinin onuncu babı, misafirlik hakkında yazılmıştır. Bölüm başlangıcında Hz. Muhammed'in bir hadisi örnek verilerek konu açılır. Bu hadiste konuk kişi, kâfir bile olsa ona ikramda bulunulması yönünde tavsiye verilir:

Kâle'n-Nebiyü 'aleyhi's-selâm

Ekrimu'd-dayfe velev kâne kâfirân⁸ (Ceyhan, 1997: 301)

Heşt Behişt mesnevisinde aktarılan bir hikâyeye göre Hz. Muhammed'in torunları Hasan ve Hüseyin hastadır. Hz. Ali, oğullarının iyileşmesi için Hz. Muhammed'in "adakta bulun" tavsiyesine uyarak üç gün oruç tutmayı, adar. Hz. Fatma ve hizmetkârları Fıdda da aynı niyette bulunurlar. Çocuklar iyileşince oruç tutmaya başlarlar. Hz. Ali, maddi sıkıntıda olduğundan sadece üç ölçek arpa ödünç alabilir. Oruçlarını açmaya niyetlendiklerinde ise evlerine ilk gün bir dilenci, ikinci gün bir yetim, son gün ise bir esir yardım istemeye gelir. Onlar da kapılarına kadar gelen bu misafirlere yiyeceklerini hiç düşünmeden vererek oruçlarını su ile açarlar. Daha sonra bu durumdan haberdar olup çokça üzülen Hz. Muhammed'e İnsan sûresi nazil olur (Yeniterzi, 2018: 21). Bahsi geçen kıssada yardım istemek için kapıya kadar gelenlerin, boş çevrilmemesi öğütlenir:

Yine iftâr vaktinde kemâ-kân

Zuhûra geldi bir dermânde mihmân (Yeniterzi, 2018: 67)

Misafir ağırlamanın toplumsal ve siyasal itibarı

Türk devlet kültüründe yönetici vasfındaki birinin davette bulunması ve davete iştirak eden misafirleri en iyi şekilde ağırlaması gelenekselleşmiş uygulamalardan biridir. Daveti verecek yöneticinin şamına yakışır bir ziyafet düzenlemesi, toplumun gözündeki nüfuzunu ispatlaması veya makamını sağlamlaştırması adına önemlidir. Bu amaçla bir çeşit tören olarak nitelendirilebilecek toylar tertip edilmiştir.

⁸ Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Kâfir bile olsa misafire ikram ediniz." (Ceyhan, 1997: 301).

İşlevlerine göre çeşitlilik gösteren⁹ (doğum öncesi, erişkinliğe geçiş, evlilik, akın, ölüm) bu toylarda yenilir, içilir ve sohbetlerde bulunulmuş (Duymaz, 2005: 42-43). *Oğuz Kağan Destanı*'nda ve *Dede Korkut*'ta anlatılan toylarda ortak birçok nokta vardır. Bu müşterek unsurların en mühim yanı ise tasvirî mahiyette hâkimiyeti sembolize etmeleridir (Duymaz, 2005: 409). O hâlde toylar, boyun ileri gelenleri tarafından düzenlenen, bir bakıma kişinin mevkîinin gücünü gösteren toplantılardır (Altunbay, 2016: 364). *Murâdnâme* mesnevisinde misafirliğin bu cepheden de ele alındığı görülür. Padişah; halkını doyurmalı, haftada bir ziyafet vermeli ve bu ziyafette çeşit çeşit yiyecekler olmalıdır:

*Dahı heftede bir konukluk gerek
Ki bu halka gayetde tokluk gerek
Şunun gibi konuklug eyleye ol
Ki her nev ile ni'meti ola bol* (Ceyhan, 1997: 303)

Tebaasını memnun etme çabasıyla hazırlanan yeme-içme toplantılarının yanı sıra bir padişah, başka bir hükümdarı konuk edebilir. Böyle bir durumda ise sohbetin iyi geçmesi adına meclis süslenmeli, hüner sahibi sazandeler onlara eşlik etmelidir:

*Eger şâha şâh olur ise konuk
Ne ide ki olmaya sohbet tonuk
Gerek meclisin ide ârâste
Ki ârâyiş olmaya andan öte
Hüner-mend mutrib rebâb ile çeng
Gerek kim ola Zühre ûd ile deng* (Ceyhan, 1997: 304)

Sonuç

Misafirlik, Türk toplumu için geçmişten günümüze kadar canlılığını koruyan kültürel bir değerdir. Bu değerın İslami açıdan taşıdığı ehemmiyetin yanı sıra Türk toplumuyla özdeşleşen bir yönü vardır. Misafire iyi bir şekilde davranma hissiyatı, diğer toplumlarda da görülebilir. Ancak Türk kültüründe bu uygulama, halk hukuku kapsamında değerlendirilecek kadar önem taşır. Misafirine kötü davrananlar, toplum tarafından bir yaptırıma maruz kalabilir veya kınanabilir.

Kültürdeki yeri köklü bir geçmişe uzanan misafirlik, klasik Türk şiirinde bahsedilen konulardan biridir. Bilhassa ahlaki mesneviler başta olmak üzere dinî-tasavvufî mesneviler konu kapsamı itibarıyla misafirlik kavramı hakkında malzeme bulunabilecek en uygun kaynaklardır. Mesnevilerde misafir kelimesine mukabil, daha çok Türkçe "konuk" ve Farsça "mihman" kelimeleri bunun yanı sıra Arapça "zayf" sözcüğü kullanılmıştır. Bu bahsin, mesnevilerde nasıl işlendiği göz önünde bulundurulduğunda ise 1) Ev sahibinin, misafirine karşı sorumlulukları. 2) Misafirin konuk olacağı veya olduğu yerde yapması gerekenler. 3) Dinî-tasavvufî açıdan misafirlik. 4) Misafir ağırlamanın toplumsal ve siyasal itibarı, şeklinde dört başlık altında tasnife gitmek mümkündür. Bu başlıkların ilk ikisi üzerinde daha çok durulmuştur. İncelenen mesnevilerden hareketle ev sahibi; misafirini güler yüzle karşılamalı, cimrilik yapmadan sofrasındaki paylaşmalı, gelen her kim olursa olsun onu "Tanrı misafiri" olarak kabul etmelidir. Misafir de davet edildiği yere icabet etmeli ancak bu icabet esnasında konuk olduğu mekâna ve sofraya saygı göstermeli başka bir ifadeyle ev sahibine rahatsızlık verecek bir davranışta

⁹ İşlevlerine göre toylar için bk. Ali Duymaz, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli." *Karadeniz Araştırmaları*, 5. s. 37-60.

bulunmamalıdır. Kısacası ahlaki mesnevilerde Türk toplumunda misafirlikle ilgili kabul gören genel geçer hükümlerin ya kıssadan hisse şeklinde ya da doğrudan bir aktarımla işlendiği görülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Ahilik Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2/1. s. 19-35.
- Aksoy, Ö. A. (1968). *Atasözleri ve Deyimler (El Kitabı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I- Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Basımevi.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli-Tuhfetü'l-Uşşâk*. <https://ekitap.ktb.gov.tr>. [erişim tarihi: 07. 01. 2022].
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1/1. s. 38-59.
- Altunbay, M. (2016). Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrâm. *Akademik Bakış Dergisi*, 56. s. 359-371.
- Arat, R. R. (2006). *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ceyhan, A. ve Koşık, S. (2016). Cemâli'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16. s. 33-76.
- Ceyhan, A. (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ağrıci, M. (2005). Misafir. *DİA*. C. XXX. s. 171-172.
- Çanak, Ö. (2019). *İslâm Öncesi Türk Kültüründe İnsani Değerler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- avuşoğlu, R. (2014). *Ferah-nâmeler ve Kemâloğlu'nun Ferah-nâmesi (İnceleme-Metin)*. (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- elebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. yy'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ınar, B. (2014). *Taşhcalı Yahya Bey-Gencîne-i Râz*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dursun, A. (2014). *Türk Halk Kültüründe Hukuk Kavramı*. (Doktora Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Duymaz, A. (2005). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli. *Karadeniz Araştırmaları*, 5. s. 37-60.
- Erdi, S. ve Yurteser, S. T. (2007). *Dîvânü Lugâti't-Türk-Mahmûd el-Kâşgarî*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ergin, F. (2003). *Hüseyin Kudsi-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hamada, R. (2014). *Siyâhîzâde Ali Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Hengirmen, M. (1990). *Güvâhî- Pend-nâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Işıktaç, Y. (1991) *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaplan, M. (2012). Diyarbakırlı Emîri ve Nasihat-nâmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/22. s. 72-84.
- Kartal, A. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kasır, H. A. (1996). *Esrâr Dede Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırılmalı Metni*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

- Kayaokay, İ. (2018). Ahmed Râşid'in Pend-Nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5/2. s.71-103.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahîlik. *DİA*. C. I. s. 540-542.
- Koçin, A. (1991). *Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih'i (İnceleme ve Tenkitli Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Konur, H. (2012). Tasavvufun Gelişimi. (Ed. Kadir Özköse.). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Köksal, M. F. (2019). *Manzum Fütüvvetnâme-Tarsuslu Dâ'î*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Levend, A. S. (1964). Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 11. s. 89-115.
- Mermutlu, M. S. (2012). *Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî-Pendnâme*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Miyasoğlu, O. E. (2011). *Nailî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kültür Üniversitesi.
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvet. *DİA*. C. XIII. s. 261-263.
- Oğuz, Ö. (2012). Yazılı Hukuk ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri. *Millî Folklor*, 95. s. 103-113.
- Pehlivan, E. (2001). *Nasihât-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Sağlam, A. (2016). *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si*. (Doktora Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Torun, A. (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr>. [erişim tarihi: 10. 03. 2022].
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1996). Fütüvvet. *DİA*. C. XIII. s. 259-261.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa-Garib-nâme*. <https://ekitap.ktb.gov.tr>. [erişim tarihi: 07. 01. 2022].
- Yeniterzi, E. (2007). Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10: 433-468.
- Yeniterzi, E. (2018). *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr>. [erişim tarihi: 07. 01. 2022].
- Yılmaz, N. (2016). *Ahmed-i Rıdvân-Rıdvâniyye (İnceleme-Metin-Dizin)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr>. [erişim tarihi: 07. 01. 2022].